

BARTOSZ DONDELEWSKI

ORCID: 0000-0002-5570-6778

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Correo: bartosz.dondelewski@up.krakow.pl

Da identidade dun investigador que quere falar de identidades

Palabras chave: A Fala de Xálima — identidade — sociolingüística — lingüística de campo.

1. Introducción

O presente artigo é unha serie de metacomentarios autoreflexivos sobre o traballo sociolingüístico de campo realizado por min en 2017 na comunidade de Xálima, na Extremadura española. Máis concretamente, observarase como a identidade do propio investigador influíu na recolla dos datos lingüísticos nesa comunidade específica. Verase que consecuencias ten a existencia do famoso paradoxo do observador nalgunhas situacións escollidas, en entrevistas sociolingüísticas e situacións de observación participante. Comentarase o papel da percepción da persoa do investigador polos entrevistados á hora de recoller material discursivo acerca da identidade lingüística e cultural dos membros da comunidade. Apoiareime nalgúns traballos sociolingüísticos e antropolóxicos acerca do traballo de campo e nas teorías psicosociais da construción identitaria no discurso.

2. A Fala da comunidade de Xálima

A comunidade de *Xálima* ou *d'Os Tres Lugaris*, cuxa lingua é chamada *A Fala*, sitúase no recuncho noroeste da provincia española de Cáceres. Xálima está formada por tres localidades denominados en castelán: Valverde del Fresno, San Martín de Trevejo e Eljas. Esta minoría lingüística, da que forman parte unhas 5000 persoas, é a depositaria da fala, unha lingua con-

siderada a terceira póla da evolución do galaicoportugués. Mantéñese falada no *Lugal* desde o séc. XII–XIII e provén dos colonos asentados alí durante a Reconquista¹. No traballo de Ramallo², o máis recente deste tipo, indícase o alto grao de transmisión interxeracional que se pode observar da lingua e o seu bo coñecemento entre todos os grupos de idade. O alto prestixio do que goza A Fala e a vontade xeral (e xeneralizada) de preservala para o futuro e ensinala aos novos obsérvase tamén nas conversas que mantiven *in situ*. O coñecemento d’A Fala constitúe un trazo importante para a identidade local, aínda que non é unha característica excluín-te: os falantes e os forasteiros que viven na localidade din nas entrevistas que o feito de non falala non impide que unha persoa sexa considerada membro da comunidade. Considérase de “má educación” usar A Fala na presenza de alguén de fóra³.

3. A identidade do falante e do ouvinte

Na sociolingüística coñécese ben a cuestión de como a identidade do falante, pertencente a un grupo demográfico ou unha comunidade étnica concreta, está relacionada coa variación sociolingüística usada⁴. Xa se observou que a mera presenza dun observador ou dos seus equipamentos de gravación afecta aos datos recollidos: o chamado “paradoxo do observador”⁵. Os entrevistados poden tentar mudar a súa forma de falar para agradar o investigador ou responder da forma como pensan que se quere que respondan disimulando así a realidade lingüística e deformando o material recollido⁶.

¹ A cuestión das raíces da lingua permanece polémico. Presento aquí a tese máis consensual de J.M. Carrasco González, “Hablas y dialectos portugueses o galaico-portugueses en Extremadura. Parte I: Grupos dialectales. Clasificación de las hablas de Jálama”, *Anuario de Estudios Filológicos*, 19, 1996, pp. 135–148. Sobre a historia da zona e da lingua: cf. o traballo anterior e, entre outros, C. Azevedo Maia, “Os dialectos de Xalma: problemática e perspectivas de pesquisa”, en: A. Salvador Plans, M.D. García Oliva, J.M. Carrasco González (eds.), *Actas del I Congreso sobre A Fala*, Mérida, Editora Regional de Extremadura, 2000, pp. 75–92; J.M. Carrasco González, “Hablas y dialectos portugueses y galaico-portugueses en Extremadura. Parte II y última: Otras hablas fronterizas. Conclusiones”, *Anuario de Estudios Filológicos*, 20, 1997, pp. 61–79; X.H. Costas González, *O valego. As falas de orixe galega do Val do Ellas (Cáceres–Extremadura)*, Vigo, Xerais, 2013.

² F. Ramallo, “O enclave lingüístico de Xálama: Unha análise sociolingüística”, *Estudos de Linguística Galega*, 3, 2011, pp. 111–135.

³ As opinións acerca da realidade sociolingüística local e a identidade local citadas ao longo do texto proveñen das entrevistas realizadas polo autor, aínda non publicadas. A continuación daranse máis detalles sobre a metodoloxía e os participantes.

⁴ Cf. W. Labov, *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1972; W. Labov, “The social motivation of a sound change”, *Word*, 19, 1963, pp. 273–307.

⁵ *Ibidem*, 1972.

⁶ K. Hazen, “The role of researcher identity in conducting sociolinguistic research: A reflective case study”, *Southern Journal of Linguistics*, 24, 2000, pp. 103–120.

Voume servir dunha definición de identidade usada por dúas antropólogas e psicólogas sociais estadounidenses, moi sucinta e, ao mesmo tempo, ampla: a identidade é “the social positioning of self and others”⁷. Como se comenta en traballos recentes da área da psicoloxía social⁸, a identidade é inherentemente interaccional e intersubxectiva, desenvólvese constantemente no discurso, é fluída ou múltiple, polo que o mesmo individuo, dependendo da situación e do contexto, pode negociar e desempeñar diferentes papeis na mesma conversa.

4. Metodoloxía de traballo

Os exemplos presentados son citas das entrevistas que realicei durante dúas estadias en Xálima (maio/xuño e novembro de 2017), alén das descrições do acontecido durante a convivencia coas persoas de alá (no ámbito da observación participante).

O traballo *in situ* fíxose na preparación da miña tese doutoral, cuxo obxectivo é analizar as estratexias discursivas e sociais que empregan os xalimegos para establecer a súa identidade lingüística e cultural. Así, a tese responde aos principios postulados pola “sociocultural linguistics” de Bucholtz e Hall⁹. Polo tanto, empregouse unha serie de estratexias metodolóxicas propias da antropoloxía e a lingüística do campo: a entrevista semidirixida, a observación participante e a descrición antropolóxica¹⁰.

O grupo entrevistado defínese como “activistas” d’A Fala: persoas que recoñecen conscientemente os seus lazos afectivos co patrimonio lingüístico, realizan actividades a prol do seu mantemento ou que, simplemente, as apoian e subliñan a súa importancia. Son xente madura e profesionalmente activa, aproximadamente entre 30 e 60 anos. A maioría son falantes nativos d’A Fala e bilingües (castelán–fala)¹¹. Por razóns éticas e polas características da entrevista, non se comentará aquí os detalles persoais dos participantes.

⁷ M. Bucholtz, K. Hall, “Identity and interaction: a socio-cultural linguistic approach”, *Discourse Studies*, 7 (4–5), 2005, pp. 585–614.

⁸ M. Bucholtz, K. Hall, “Language and Identity”, *The Blackwell Companion to Linguistic Anthropology*, 2004; M. Bucholtz, K. Hall, “Locating Identity in Language”, en: C. Llamas, D. Watt, (eds.), *Language and Identities*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010; N. Coupland, “The Authentic Speaker and the Speech Community”, en: *ibidem*, pp. 99–112; K. Hazen, *op. cit.*

⁹ M. Bucholtz, K. Hall, 2010; *idem*, “Locating Identity in Language”, *op. cit.*

¹⁰ Cf. C. Bowern, *Linguistic fieldwork: A practical guide*, Palgrave Macmillan, 2008; J. Cooper, B. Vaux, *Introduction to Linguistic Field Methods*, Muenchen, LINCOM GmbH, 1999; C. Llamas, D. Watt (eds.), *op. cit.*

¹¹ Non é un grupo nin un estrato social no sentido tradicional da sociolingüística, senón unha comunidade de práctica (“community of practice”: P. Eckert, S. McConnell-Ginet, “Think practically and look locally: language and gender as community-based practice”, *Annual Review of Anthropology*, 21, 1992, pp. 461–490; P. Eckert, *Linguistic Variation as Social Practice: The Linguistic Construction of Identity at Belten High*, Oxford, Blackwell, 2000). Sen entrar en pormenores, creo que a comunidade que me interesa cumpre cos tres criterios de identificación dunha

Realizáronse un total de 12 entrevistas con 17 persoas, dunha duración aproximada de 12 horas, nas tres localidades xalimegas. As transcricións das entrevistas serán anonimizadas e eliminarase calquera comentario que poida delatar a identidade do falante.

Nas entrevistas seguín o guión preparado de antemán. Porén, improvisaba en función do desenvolvemento da conversa (entrevistas semidirixidas). O obxectivo era que os participantes falasen moito e de maneira espontánea, as preguntas eran moi simples e xerais, relacionadas con temas do día a día en Xálima e ben coñecidos, que serviron apenas de estímulo para unha conversación extensa.

Procurei chegar aos informantes a través dos amigos e coñecidos que xa tiña en Xálima para evitar a falta de confianza excesiva. O encontro sempre era no lugar onde indicaban os entrevistados. Tentaba encontrarme con dúas persoas á vez para que houboese interacción entre elas e así aumentar a probabilidade de apareceren comentarios espontáneos, os máis valiosos para o estudo. Comentáballes que a entrevista podía ser totalmente anónima; os participantes podían optar por non proporcionar datos persoais e posteriormente podía eliminar da transcripción todos os detalles que os puidesen identificar. A garantía de anonimato é particularmente importante no caso de comunidades pequenas e pode axudar a pronunciar opinións máis persoais e sinceras. Presentábame comentando quen era, de onde viña, quen coñecía en Xálima e explicaba o obxectivo da entrevista de forma clara e entendible. Explicaba que estaba interesado en cada unha das opinións persoais e que non había respostas incorrectas ou menos interesantes. Proporcionaba toda a información solicitada polo interlocutor acerca da entrevista e a súa aplicación posterior. Faláballes en galego por ser a variedade que coñezo que máis se parece con á fala, aínda que a escolla da lingua deixábaa sempre aos participantes¹². Vestía roupa deportiva —asunto que non deixou de ter influencia na conversación e nas posturas dos interlocutores— máis que nada pola necesidade, xa que o terreo é montañoso e desprazábame en bicicleta varias veces ao día entre os Tres Lugaris. Procuraba presentarme como sincero, directo e interesado pola comunidade e polas opinións persoais. Non me limitaba a facer preguntas, mais participaba activamente na conversa (sen dominala, desde logo) achegando historias persoais para que fose máis unha interacción de amigos. Primeiro, sempre tivemos unha curta conversación con café ou refresco para coñecernos. Comezaba por preguntas máis formais e despois pasaba ás abertas, tocando primeiro as cuestións que me

comunidade de práctica no relativo ó interese por A Fala, isto é: (i) compromiso mutuo dos membros (harmonioso o conflitivo), (ii) feito de compartir unha empresa conxuntamente negociada (de natureza relativamente específica), (iii) existencia dun repertorio compartido polos membros (lingüístico ou outro) (cf. M. Meyerhoff, “Communities of practice”, en: J. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (eds.), *The Handbook of Language Variation and Change*, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2002, pp. 526–548).

¹² Todos os nativos en A Fala escolleron usar esa variedade. En castelán falouse só con dous funcionarios públicos que viñan de fóra.

parecían máis interesantes para o entrevistado. Dáballe tempo ao participante para que se acostumase á situación e, en certa forma, deixáballe dirixir a entrevista non insistindo nas cuestións que resultaban incómodas.

5. Contido das entrevistas

Como xa se mencionou, nas entrevistas procurei cubrir todo o espectro das cuestións potencialmente interesantes e importantes para os habitantes de Xálima e que poderían servir de estímulo para afirmacións espontáneas, demostrando así as estratexias discursivas da construción da identidade no discurso. De toda unha lista de temas, comentarei tres que me pareceron especialmente interesantes, baseándome en dúas entrevistas escollidas.

Teño en consideración a subxectividade do material lingüístico recollido e as posibles simplificacións feitas polos meus interlocutores. Sen afán de criticar nin avaliar as posturas dos académicos nin dos meus interlocutores e sen ser testemuña dos acontecementos relatados e —por outro lado— recoñecendo o inmenso valor científico e admirando a profunda implicación persoal das dúas partes no labor de preservar e gardar na memoria ese invalorable patrimonio. A continuación apenas darei conta das opinións que escoitei durante a miña estancia en Xálima e tratarei de interpretarlas a través das ferramentas que posúo.

5.1. A ortografía e o ensino d’A Fala na escola

Actualmente non existe ningunha ortografía oficial e consensual da fala. Aínda que non comentado desta forma explicitamente en ningunha das entrevistas, na opinión xeral a existencia dunha ortografía aceptábel sería un factor moi importante de prestixio para a comunidade. Así, saberíase como escribir “correctamente” e poderíase ensinar a lingua aos nenos. Neste momento estanse elaborando dúas propostas. Unha prevé establecer un estándar xalimego, sen ter en conta as diferenzas dialectais que existen entre Os Tres Lugaris¹³ e aproximando a escrita ás convencións portuguesas. A outra foi redactada en colaboración coa xente, co obxectivo de ser intuitiva para os alfabetizados en castelán. É froito de consultas e enquisas e atende ás convencións xa usadas, coma por exemplo nos *chats*. Estanse elaborando tres versións diferentes que teñen en conta a variabilidade existente¹⁴.

¹³ Ó lado dunha pronunciada identidade local construída ó redor da lingua e o seu alto prestixio, dentro da comunidade existen tamén fortes sentimentos identitarios locais, relacionados coa variación interna (sobre todo fonolóxica e léxica) de A Fala, á que os falantes queren ver reflexada no sistema ortográfico. Sobre as diferenzas entre as tres variedades, cf. X.H. Costas González, *op. cit.*

¹⁴ M. Valeš (coord.), *Proposta da Ortografía de A Fala: valverdeñu, lagarteiru, mañegu*, Asociación Cultural A Nosa Fala, en: <<http://fliphtml5.com/wrkz/rynu/basic>>, 2017.

A cuestión do ensino da fala é aínda bastante problemática. Na última década do século pasado, durante un par de cursos, organizáronse clases de lingua práctica. A iniciativa foise disipando, tomando forma de cursos curtos e puntuais, aulas de lingua nos EOI fóra de Xálina ou xornadas de divulgación da lingua¹⁵. Na actualidade, a lingua non se ensina de forma sistemática e a maioría dos falantes, segundo a miña experiencia, optan máis por manter o *status quo* neste aspecto, sen pasar o limiar dunha lingua de uso familiar.

5.2. Cuestión das raíces galegas da fala e a relación cos académicos

O interese pola comunidade espertou nos anos 90 por uns investigadores galegos. Sen entrar en pormenores, o “descubrimento” daquela lingua moi parecida ao galego deu lugar á aparición de iniciativas cidadáns de documentación e reivindicación da fala, na creación de asociacións a prol da lingua, nunha serie de artigos na prensa e traballos académicos ata celebrar, en 1999, o *Primeiro Congreso sobre «A Fala»* e recoñecela como “Bien de interés cultural” pola Junta de Extremadura en 2001¹⁶. Un papel crucial tiverono aquí os estudosos das universidades de Vigo e de Santiago de Compostela, que organizaban viaxes de traballo cos alumnos, sesións de documentación e participaban nos traballos das asociacións locais. Con todo, polo que se verá, os falantes reciben as opinións académicas con reserva e considéranas como tentativas de adscribir A Fala a áreas lingüísticas e identidades percibidas como alleas. Das conversacións resulta que a súa adscripción identitaria é a seguinte: Os Tres Lugaris–Extremadura–España. Sen lugar para ser galego ou portugués, independentemente da demostrada cientificamente procedencia do idioma¹⁷.

Co comentado relaciónanse tamén as experiencias dos membros da comunidade cos investigadores que fixeron traballo de campo alí. Como se comenta na literatura sobre o tema, en moitos casos é unha cuestión altamente problemática¹⁸. As comunidades lingüísticas ás veces séntense tratadas instrumental-

¹⁵ Cf. X.H. Costas González, *op. cit.*; B. Dondelowski, *De costas viradas. O falar de San Martín di Trebellu (Cáceres, Espanha) comparado com o falar dos Foios (Guarda, Portugal) através das realizações actuais do <ei> tónico, dos /s/ e /z/ iniciais e mediais e do <ch> pré-nuclear*, tese de mestrado inédita, 2011.

¹⁶ Máis sobre a historia da reivindicación e dignificación de A Fala en X.H. Costas González, *op. cit.* e B. Dondelowski, *op. cit.*

¹⁷ Unha ben fundamentada crítica da referida galeguidade esencial de A Fala, de adscribirla unicamente ó bloque galego, presente p. ex. en X.H. Costas González, *op. cit.*, propónena X.A. Álvarez Pérez, “Correspondencias léxicas entre a fala de Cáceres e o portugués”, *Estudos de Lingüística Galega* 6, 2014, pp. 5–27 e J.M. Carrasco González, “Traços galegos e não galegos no dialecto fronteiriço de Xalma (manhego, lagarteiro e valverdeiro)”, en: *II Simpósio Mundial de Estudos de Língua Portuguesa. A Língua Portuguesa: ultrapassar fronteiras, juntar culturas. SLG 9 Falares fronteiriços: contactos e línguas*, eds. M.J. Marçalo, 2010.

¹⁸ C. Bowern, *op. cit.*; J. Cooper, B. Vaux, *op. cit.*

mente ou ata explotadas ou traizoadas polos académicos de fóra, que fixeron uso do material lingüístico recollido *in situ* (“material” que consiste no tempo consagrado ao encontro e en historias persoais, moitas veces íntimas) sen recibiren nada de volta. Non estou falando nunha retribución financeira, senón en froitos da investigación que lles axudasen a manter a lingua e en apoiar os obxectivos da comunidade.

5.3. O contrabando

Outra cuestión que posiblemente podería animar os meus interlocutores a falar eran as relacións entre os tres pobos e o contrabando. O tema é ben coñecido na literatura sobre a raia lusoespañola¹⁹. Durante as ditaduras de Franco e Salazar foi a fonte de sustento da maioría das familias raianas, unha oportunidade para coñecer os veciños portugueses que deu lugar a relacións de amizade e matrimonios mixtos.

6. O desenvolvemento das entrevistas

O primeiro entrevistado era formado en ciencias sociais e tiña experiencia profesional en varias asociacións e institucións culturais. Serio e distanciado no trato, vestía roupa formal. Antes da gravación, comezou por facerme unha serie de preguntas acerca da finalidade do meu estudo e de onde ía publicar os resultados e as transcripcións das entrevistas. Preguntoume cantos anos tiña, se traballaba na universidade e se xa era doutor. Curiosamente, a pregunta sobre a miña afiliación fíxoa en castelán, o que delata a arraigada diglosia existente na comunidade e a asociación irrompible entre o uso do castelán e a educación universitaria.

Polo seu comportamento deduzo que a formalidade da vestimenta usada desempeñou un papel identitario significativo. A miña roupa informal usada para montar en bicicleta teríalle parecido inadecuada (postura non expresada explicitamente), pois durante a entrevista estivo observando o meu vestuario e despois observando o seu, axustando coas mans o colar e quitando aruxos da tea.

Pola formación posuída, o entrevistado tería as súas opinións acerca da realización desde tipo de entrevistas. Nun determinado momento, ao inicio da entrevista, cando estaba apuntando as respostas dos dous participantes²⁰, aconselloume “¡Peru usa dos coloris, hombri!”, considerando que necesitaba

¹⁹ F. Rosas (ed.), *Portugal e a guerra civil de Espanha*, Lisboa, Edições Colibri; IHC-FCSH, Universidade Nova de Lisboa, 2007; D. Simões, *A guerra de Espanha na raia luso-espanhola*, Lisboa, Edições Colibri, 2017.

²⁰ Despois dalgun tempo xuntouse a nós o seu colega. Aquí, porén, voume centrar no primeiro participante.

consellos sobre como facer a entrevista. Lembrou varias veces que a comunidade é “un obxecto de estudo, entoncis temos que preservala”, posicionándose en contra dos que veñen a estudar a comunidade, postura que ao mellor se debe ás máis ou decepcionantes experiencias previas cos académicos. Preguntoume ademais, explicitamente, se o estudo podería servir de axuda para a comunidade e se pretendía volver a Xálima, querendo saber dos meus lazos persoais e afectivos coa comunidade.

Da miña observación resulta que lle pareceron moi básicas as preguntas, aínda que lle explicase que o meu obxectivo era estimulalos a falar espontaneamente sobre a realidade que coñecían. “Se leyesis algo sobri u tema...”, “En a literatura xa se comentou isu mutu”, “Ficemus reuniós con a Junta de Extremadura, ¿sabis o que é?”.

Preguntoume de onde tiña o seu correo electrónico e mostrouse sorprendido por que mo dese un profesor universitario: “Ei a esi nunca u coñecín, nunca contactou con nosotrus naidi de Cáciris”, subliñando aínda máis a distancia entre a comunidade e os académicos.

Con todo, comentouno comigo, polo que considero vantaxosa a miña condición de forasteiro e estranxeiro, expresada por min de forma explícita, pois dixen que da Universidade de Extremadura coñecía só un profesor e que ignoraba as relacións profesionais ou persoais que tiñan. Asumín que non son partidario das interpretacións que asocian A Fala directamente co galego, cuestión que, comentada varias veces noutras entrevistas, provoca incredulidade ou obxeción férrea. O dito permitiume coñecer opinións sinceras sobre a academia.

Un estándar igual para todas as variedades é inaceptable para todos os que o coñeceron e foi criticado bastante, mais sempre fóra da parte gravada. Os entrevistados subliñan sempre que non son galegos nin portugueses, senón “do Lugal” ou polo menos extremeños. A postura da investigadora que traballa no estándar criticouse rotundamente indicando que a proposta ía en contra das convencións xa existentes. Foi dito todo iso aínda que sabían que no futuro podía coñecer persoalmente a autora. O feito de ser forasteiro ou de non coñecela foi, polo tanto, suficiente para gañar a súa confianza nese aspecto. Xa o caso da outra proposta de ortografía foi diferente. Os dous coñecemos persoalmente o autor desa segunda proposta e máis á persoa que me hospedou durante a miña estancia en Xálima. Neste caso non ouvín ningunha crítica, os comentarios limitáronse a indicar que está moi ben feita e é aceptable. Neste caso, porén, non estou seguro se foi pola miña relación co autor ou por ser simplemente unha proposta aceptada sen reparos.

Canto ao contrabando practicamente non recibín información. Vexamos a cita:

B.D. – Estamos na fronteira. Aquí antigamente había máis contactos con Portugal ou con España, Extremadura?

Informante 1 – Con os dous ladus (...). Porque é unha zona de fronteira, entoncis vas alí a buscar mercancías e as pasas para el otro lau.

Informante 2 – Home... En certas épocas quizás incluso eran máis importantes as relacións con Portugal que con a propia Serra, con a propia comarca, principalmenti por o tema de as carreteiras.

I1 – Estamos hablando da posguerra ya... (...) Peru antis incluso, meis bisabuelos i meis bueus (...) diban a Nasfrías [iban a Navasfrías], (...) incluso a Zamora a vender o adeiti.

I2 – Peru incluso antis da postguerra había muta ou incluso máis relación con Portugal.

I1 – Peru non por proximiai, porque... non i explicaría...

I2 – Sí, sí, pola proximiai, peru por comercio por... ¿Sabis? (...) Un dos traballos máis lentus e que menus están... é conseguir ficel unha, unha concienciación de comarca, ¿sabes? E custa mutu. (...) Aquí a proximiai ha siu mui cercana, entoncis a Portugal se iba mutu. Mutu. Por contrabando por... unha serie d... porque había muta familia que s'a casau.

I1 – Sí... comercio diferenti, comercio diferenti... Os productos que están alí que non tes aquí.

I2 – I a genti jôven íbamos casi máis de festa a Purtugal que por aquí, porque había discotecas, había... sabís? Entoncis houbo un momentu... agora todo se ha igualau. (...) Ei creo que desde que melloraran as carreteiras iso se mellorou mutu.

Como se ve, o tempo do contrabando aparece apenas mencionado. A palabra “contrabando” pronúnciase como por obrigación, porque o contexto da conversación o require, case con vergoña e cámbiase de tema moi rápido²¹.

Os factores importantes na primeira entrevista foron, entón, a percepción da miña persoa como un forasteiro e estranxeiro que non coñece a realidade nin a xente, un principiante que necesita de explicacións simplistas e básicas, se cadra pola miña idade, pola vestimenta e polo feito de ser a primeira entrevista que fixen alí. Importante foi tamén o meu asumido punto de vista “non galego” e as miñas relacións persoais, que impediron recibir críticas dunha das propostas ortográficas, pero deixaron ouvir unha crítica contundente da outra subliñándose a identidade non-galega e non-portuguesa daquela xente. A mesma condición de forasteiro impediume ademais coñecer as historias familiares de contrabando.

A outra entrevista que quería comentar é a que realicei con dúas funcionarias de educación preescolar e primaria a última mañá da miña estada en Xálima. As dúas mostráronse moi interesadas no meu traballo. Tiveron que pedir permiso para participar, sendo a súa superior tamén moi aberta a facilitarme o traballo.

Canto ao ensino d’A Fala na escola estaban de acordo que as clases deben impartirse en castelán porque é a lingua que ofrece máis saídas laborais, (“aquí non hai traballo”), polo que os novos teñen que saír de Xálima, demostrando así o alto prestixio social do castelán fronte á fala. Insistían que tratan de ensinar ós nenos moitas palabras n’A Fala en paralelo cos temas comentados na clase. Unha das interlocutoras confirmou que estaría ben ter unha materia específica chamada “A Fala”, pero que todo o demais programa estaba ben estruturado. En xeral, ningunha das dúas quería facer crítica do currículo escolar. É preciso comentar que na comunidade A Fala goza dun forte prestixio

²¹ A única persoa que falou máis a vontade que aquí todas as familias estaban relacionadas co tema, foi unha funcionaria escolar que non era do *Lugal*. Dixoo fóra da gravación.

encuberto. En condicións dunha pronunciada diglosia, onde a súa contrapartida é o castelán (lingua de comercio, cultura e educación), A Fala permanece un medio de comunicación moi íntimo e familiar, local. Xunto coa pronunciada explicitamente aversión ás políticas lingüísticas oficiais e máis reivindicadoras, como a de Cataluña, case a totalidade dos entrevistados é de opinión que calquera imposición do ensino ou do uso nas situacións oficiais vai desanimar os falantes e fará a lingua perderse.

Canto ao ensino d'A Fala na escola estaban de acordo que as clases deben impartirse en castelán porque é a lingua que ofrece máis saídas laborais, (“aquí non hai traballo”), polo que os novos teñen que saír de Xálima, demostrando así o alto prestixio social do castelán fronte á Fala. Insistían que tratan de ensinar aos nenos moitas palabras n'A Fala en paralelo cos temas comentados na clase. Unha das interlocutoras confirmou que estaría ben ter unha materia específica chamada “A Fala”, pero que todo o resto do programa estaba ben estruturado. En xeral, ningunha das dúas quería facer crítica do currículo escolar. É preciso comentar que na comunidade A Fala goza dun forte prestixio encuberto. En condicións dunha pronunciada diglosia, onde a súa contrapartida é o castelán (lingua de comercio, cultura e educación), A Fala permanece como un medio de comunicación moi íntimo e familiar, local. Xunto coa pronunciada explicitamente aversión ás políticas lingüísticas oficiais e máis reivindicativas, como a de Cataluña, case a totalidade dos entrevistados é da opinión que calquera imposición do ensino ou do uso nas situacións oficiais vai desanimar os falantes e fará que a lingua se perda.

Canto ás propostas da ortografía, díxose que a do meu coñecido lles parece moi ben, porque intenta manter as diferencias entre os tres pobos e que van usala. Canto á outra, indicaron que non se coñecían.

En relación ao contrabando tampouco recibín moita información.

BD – Estamos na fronteira. Aquí había mais con contacto persoal con Portugal ou con Castela (...)?

I1 – Mais contacto persoal con Portugal.

I2 – Con Portugal.

I1 – Moito, moito.

BD – Por que?

I2 – Pues por a proximiaí.

I1 – Por proximidaí, pero tamén... sobre todo por as... relacións económicas.

BD – Mhm, mhm

I1 – Claro... Comerciais... relacións comerciais.

I2 – Ha... Hubu mutu truequi.

I1 – Aquí venía muta genti de Portugal i dali iba muta genti e despois, claro...

I2 – I había mutu truequi.

I1 – De aquí se levaban palá productus que non había e dali treían...

I1 – E como son paísis diferentis, cada productu tiña sei sitio, sei lugar... i entoncis alí... eee, viñan a polo que le faltaba i aquí...

I2 – I aquí pasaba igual.

I1 – Pasaba igual.

I2 – I... i despois tamén había contrabando... [pausa longa]

BD – Mhm...

I2 – I... I... bueno, esas son as relacións que ha... bueno, mutas relacións con portuguesis. I depois tamén había muta genti que viña ao campu i se casaban (...)

Nesta conversación tampouco se quixo explicar o tema. Tócase apenas o asunto, pero axiña se abandona. Poderíase pensar ata en interpretar a ausencia significativa do tema, substituída con próteses como “truequi”, “os meis abuelos iban mutu”, como unha “interferencia negativa” no sentido de Kabatek²², ou simplemente un tabú lingüístico, que non se quixo romper por estar diante dun forasteiro que non era raiano e que non viviu aquela realidade.

A suposta relación con Galicia comentouse moi sucintamente: as entrevistas non se senten identificadas nin con Portugal, a pesar das boas relacións que sempre houbo, nin con Galicia. Son sobre todo “do Lugal” e extremeñas. Unha cambiou de tema cando eu quería comentar o interese que teñen os galegos pola comunidade.

Paréceme que o meu gran de area aquí consistiu en concienciar as miñas interlocutoras sobre algúns aspectos da realidade lingüística. Mostráronse receptivas a este tipo de comentarios probablemente debido ao feito de seren feitas por un estranxeiro e investigador. Como no primeiro caso, a mesma condición de estranxeiro e forasteiro impediu que se obtivesen relatos máis extensos sobre o contrabando.

7. Conclusións

Despois de analizar o desenvolvemento das dúas entrevistas comentadas e tendo en conta a configuración sociocultural específica da comunidade, pódese afirmar o seguinte:

(i) A vontade de responder e a calidade das respostas dependeron de se era visto como alleo ou membro da comunidade. En función da pregunta, ambas as dúas percepcións podían ter influencia positiva ou negativa na resposta.

(ii) O feito de ser forasteiro e estranxeiro axudou para establecer o primeiro contacto e recibir respostas sobre cuestións tales como a política lingüística, a suposta “condición galega” e as críticas dunha proposta ortográfica. Neste aspecto fun considerado membro do mesmo grupo *ad hoc*, isto é, un “non-galego”. Porén, a pertenza ao dito grupo impedíame coñecer calquera opinión máis crítica da proposta de ortografía do investigador que coñezo.

(iii) A mesma condición de forasteiro impedíame coñecer as historias de contrabando.

De forma esquemática, a influencia da identidade percibida do investigador nas respostas obtida pódese presentar da seguinte forma.

²² J. Kabatek, “Tradiciones discursivas y cambio lingüístico”, *Lexis*, XXIX (2), 2005, pp. 151–177.

Tema	No. entrevista	Percepción do investigador	
		Alleo	Membro do mesmo grupo
Ortografía, ensino de a fala	1.	+	–
	2.	+	–
Contrabando	1.	–	
	2.	–	
Identidade galega	1.		+
	2.		+

Unha vez coñecida a comunidade estudada e os lazos sociais que alí existen, paréceme potencialmente moi frutífero para o investigador facer este tipo de autorreflexión, ou sexa, ser consciente de como o individuo en cuestión é percibido pola comunidade e que vantaxes e obstáculos pode producir tal percepción. Somos capaces de cambiala só ata certo punto. Porén, podémola tamén contrarrestar sabendo como se estrutura. Sen invitar a ningún tipo de manipulación (inaceptable do punto de vista da ética académica), na conversa pódense subliñar certas opinións e posturas persoais. Á hora de planificar o estudo, convén ter a consciencia de que certos temas non se poderán abordar sen ser considerado membro auténtico da comunidade, como mostrou o caso do contrabando.

Referencias bibliográficas

ÁLVAREZ PÉREZ Xosé Afonso

2014 “Correspondencias léxicas entre a fala de Cáceres e o portugués”, *Estudos de Lingüística Galega*, 6, pp. 5–27. doi: <http://dx.doi.org/10.15304/elg.6.1840>.

AZEVEDO MAIA Clarinda de

2000 “Os dialectos de Xalma: problemática e perspectivas de pesquisa”, en: Salvador Plans A., García Oliva M.D., Carrasco González J.M. (eds.), *Actas del I Congreso sobre A Fala*, Mérida, Editora Regional de Extremadura, pp. 75–92.

BOWERN Claire

2008 *Linguistic fieldwork: A practical guide*, Palgrave Macmillan.

BUCHOLTZ Mary, HALL Kira

2004 “Language and Identity”, *The Blackwell Companion to Linguistic Anthropology*, pp. 369–394.

2005 “Identity and interaction: a socio-cultural linguistic approach”, *Discourse Studies*, 7 (4–5), pp. 585–614.

2010 “Locating Identity in Language”, en: Llamas C., Watt D. (eds.), *Language and Identities*. Edinburgh, Edinburgh University Press, pp. 18–28.

CARRASCO GONZÁLEZ Juan M.

1996 “Hablas y dialectos portugueses o galaico-portugueses en Extremadura. Parte I: Grupos dialectales. Clasificación de las hablas de Jálama”, *Anuario de Estudios Filológicos*, 19, pp. 135–148.

- 1997 “Hablas y dialectos portugueses y galaico-portugueses en Extremadura. Parte II y última: Otras hablas fronterizas. Conclusiones”, *Anuario de Estudios Filológicos*, 20, pp. 61–79.
- 2010 “Traços galegos e não galegos no dialecto fronteiriço de Xalma (manhego, lagarteiro e valverdeiro)”, en: Marçalo M.J. (eds.), *II Simpósio Mundial de Estudos de Língua Portuguesa. A Língua Portuguesa: ultrapassar fronteiras, juntar culturas*. SLG 9 Falares fronteiriços: contactos e línguas.
- COOPER Justin, VAUX Bert
1999 *Introduction to Linguistic Field Methods*, Muenchen, LINCOM GmbH.
- COSTAS GONZÁLEZ Xosé Henrique
2013 *O valego. As falas de orixe galega do Val do Ellas (Cáceres–Extremadura)*, Vigo, Xerais.
- COUPLAND Nikolas
2010 “The Authentic Speaker and the Speech Community”, en: Llamas C., Watt D. (eds.), *Language and Identities*, Edinburgh, Edinburgh University Press, pp. 99–112.
- DONDELEWSKI Bartosz
2011 *De costas viradas. O falar de San Martín di Trebellu (Cáceres, Espanha) comparado com o falar dos Foios (Guarda, Portugal) através das realizações actuais do <ei> tónico, dos /s/ e /z/ iniciais e mediais e do <ch> pré-nuclear*, tese de mestrado inédita, Universidade Iaguelónica de Cracovia, <https://www.academia.edu/758264/De_costas_viradas._O_falar_de_San_Mart%C3%ADn_di_Trebellu_C%C3%A1ceres_Espanha_comparado_com_o_falar_dos_Foios_Guarda_Portugal_atrav%C3%AAs_das_realiza%C3%A7%C3%B5es_actuais_do_ei_t%C3%B3nico_dos_s_e_z_iniciais_e_mediais_e_do_ch_pr%C3%A9-nuclear>, 20.04.2018.
- ECKERT Penelope
2000 *Linguistic Variation as Social Practice: The Linguistic Construction of Identity at Belten High*, Oxford, Blackwell.
- ECKERT Penelope, McCONNELL-GINET Sally
1992 “Think practically and look locally: language and gender as community-based practice”, *Annual Review of Anthropology*, 21, pp. 461–490.
- HAZEN Kirk
2000 “The role of researcher identity in conducting sociolinguistic research: A reflective case study”, *Southern Journal of Linguistics*, 24, pp. 103–120.
- KABATEK Johannes
2005 “Tradiciones discursivas y cambio lingüístico”, *Lexis*, XXIX (2), pp. 151–177.
- LABOV William
1963 “The social motivation of a sound change”, *Word*, 19, pp. 273–307.
1972 *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- LLAMAS Carmen, WATT Dominic (eds.)
2010 *Language and Identities*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- MEYERHOFF Miriam
2002 “Communities of practice”, en: Chambers J., Trudgill P., Schilling-Estes N. (eds.), *The Handbook of Language Variation and Change*, Malden, MA, Blackwell Publishing, pp. 526–548.
- RAMALLO Fernando
2011 “O enclave lingüístico de Xálma: Unha análise sociolingüística”, *Estudos de Linguística Galega*, 3, pp. 111–135.
- VALEŠ Miroslav (coord.)
2017 *Proposta da Ortografía de A Fala: valverdeña, lagarteiru, mañegu*, Asociación Cultural A Nosa Fala, <<http://fliphtml5.com/wrkz/rynu/basic>>, 20.04.2018.

About the identity of a researcher who wants to talk about identities

Keywords: A Fala de Xálima — identity — sociolinguistics — field linguistics.

Abstract

This article is a series of auto-reflexive comments about the impact the identity of the researcher has on the linguistic data obtained. The author analyses the flow of some particular interviews made by him in the community of Fala de Xálima (approx. 5,000 inhabitants) which speaks a minority language coming from old Galaico-Portuguese, in Cáceres province (Spain). Discussing such topics as the orthographic proposals, smuggling practices or supposed Galician identity of these people, we make some in-depth comments on how the perceived “outsider and foreigner” identity of the author makes people eager or reluctant to address such questions. For this, we use some methodological tools applied by fieldwork linguistics and anthropology (Hazen, Bower, Cooper & Vaux), as well as the theoretical principles of the study of identity by Bucholtz & Hall, Meyerhoff, and Eckert & McConnell-Ginet.

Fecha de recepción: 8.05.2018

Fecha de aceptación: 23.10.2018